

תכלית האדם – אמונות היהודים

שאלת מה המטרה? ולאן ראוי שאייעד את מהלכי חיי מעסיקה מידי פעם את מוחנו הקודח. היהודים לדורותיהם העלו בהתייחסות עקרונית לשאלה זו מגוון רעיונות שחלקם הקטן מצוי בדף שלפניכם. התבסמות מדיוניהם, עשויה, כך דומני, להעשיר את התחבטותנו שלנו.

כוונתו לעמדה הרווחת גם אצל אריסטו לפיה כל דבר בעולם קיים 4 סיבות: חומר צורה סיבה ותכלית.

הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה

דע, כי הקדמונים חקרו חקירה עצומה, באשר נתן להם מן החכמה וטוב המחשבה, עד שנתקיים אצלם, שכל דבר נמצא יצטרך עכ"פ להיות לו תכלית, אשר בשבילה היתה מציאותו, כי לא לדבר ריק נמצאו הנמצאים. וכאשר נתקיים להם זה הדין הכללי, התחילו לחלק כל הנמצאים, לדעת תכלית כל מין מן המינים הנבראים... אך על דרך כלל יש לדעת, שכל הנמצאים שתחת גלגל הירח [=הכוונה הלא מדוייקת – על פני כדור הארץ] נמצאו בשביל האדם לבדו. וכל מיני החיות, יש מהם למאכלו... לשאת עליו, מה שלא יוכל להוליך בידו, ו... להגיע בהם מהלך דרך רחוקה בימים מועטים. ומהם מינים שלא נדע להם תועלת, ויש בהם תועלת לאדם, ולא יכיר אותם. וכן האילנות והצמחים, מהם למאכלו, ומהם לרפאותו ממחלותיו...

וכאשר נמצאו שתכלית כל אלו הענינים הוא למציאת האדם, הוצרכו לחקור כמו כן, למה נמצא האדם, ומה היתה כוונת יצירתו. וכאשר האריכו לחקור בענין זה, מצאו... תכליתו פעל א' בלבד, ובשבילו נברא. ושאר פעליו הם לקיים עמידתו, כדי שישלם בו הפעל האחד ההוא. והפעל הזה הוא, לצייר בנפשו הסודות המושכלות, ולדעת האמתות, על פי מה שהם עליו. שהדעה נותן, ששוא ושקר להיות תכלית האדם לאכילה ולשתיה ולבעילה, או לבנות קיר, כי כל אלה מקרים מתחדשים עליו לא יוסיפו על כחו הפנימית. ועוד שהוא משתתף בזה עם רוב הברואים. והחכמה היא אשר תוסיף על כחו הפנימית ותעתיק אותו ממעלת בוז למעלת כבוד, שהרי היה האדם בכח, וחזר אדם בפועל. והאדם קודם שישכיל וידע, הוא נחשב כבהמה, לא נבדל משאר מין החיות אלא בהגיון. שהוא חי בעל הגיון. רוצה לומר בהגיון, שהוא מצייר לנפשו המושכלות. והנכבד שבמושכלות, לצייר לנפשו אחדות הקב"ה וכל הנלוה לענין ההוא מהא-להיים. ששאר החכמות אינם אלא להרגיל בהם, עד שיגיע לדעת הא-להי... אבל עם ציור המושכלות, יתחייב להרחיק רוב התענוגים הגופיים... שחרכב הנפש בתקון הגוף, ותקון הנפש בחרכב הגוף. שהאדם כשיהיה רודף תאוות, ומגביר המורגשות על המושכלות, ומעביר שכלו לתאותיו, עד יחזור כבהמה, אשר לא תצייר לנפשה אלא האכילה והשתיה והתשמיש, אז לא יתודע הכח הא-להי, רוצה לומר השכל, וישוב אז כאילו הוא בריה גזורה, שוחה בתוך ים ההיולי, ופירש ים היולי, תהו:

ונתברר מאלו המוקדמות, כי תכלית העולם וכל אשר בו, הוא איש חכם וטוב...

ונשאר בכאן שאלה אחת, והיא שיוכל אדם לומר, אתם כבר אמרתם, שהחכמה הא-להית לא המציאה דבר לריק, אלא לענין, וכי כל היצורים שמתחת גלגל הירח, הנכבד מהם הוא האדם, ותכלית היות האדם, לצייר לנפשו המושכלות, ואם כן מדוע המציא הקב"ה כל האנשים אשר לא יציירו מושכל לנפשם, ואנו רואים שרוב בני אדם ערומים מן הערמה, וריקים מן החכמה, מבקשים התאוה, ושהאיש החכם, המואס בעולם, הוא יחיד בין רבים, לא ימצא אלא אחד בדור מהדורות:

התשובה על זה, שהאנשים הם נמצאו... להיותם משמשים לאחד ההוא, שאילו יהיו כל בני אדם מבקשים חכמה ופילוסופיא, נשחת תקון העולם, ואבד מין בעלי חיים מן העולם בימים מועטים. מפני שהאדם חסר מאד, ויצטרך לדברים רבים, והיה נצרך ללמוד החרישה והקצירה, ולדוש ולטחון ולאפות, ולתקן כלים למלאכות האלה, כדי להשלים בהם תקון מזונו. וכך יהיה צריך ללמוד הטויה והאריגה, כדי לארוג מה שילבש, וללמוד בנין, לבנות מקום להסתר שם, ולעשות כלים לכל אלו המלאכות. ואין בחיי מתושלח מה שיסיפק ללמוד אלו המלאכות, שהאדם

מצטרך במחיתו לכולם צורך מוכרח, ומתי יהיה מוצא פנאי ללמוד ולקנות חכמה. על כן נמצאו שאר בני אדם, לתקן אלו המעשים, הצריכים אליהם במדינה, כדי שימצא החכם צרכו מזומן, ותתישב הארץ, ותהיה החכמה מצויה:

מה לפי עמדת הרמב"ם תכלית האדם? מהן ההשלכות העולות מהגדרה זו? האם אתם נוטים להסכים עם שיטתו? מהן הקשיים שניתן להצביע עליהם? ראו למשל את עמדת ריה"ל שבנקודה מסוימת חלוקה על עמדת הרמב"ם מן הקצה אל הקצה.

כוזרי מאמר שני נו

...כי התורה מאירה ובהירה יותר והיא גם מפרסמת ונעלה ומועילה יותר - אך לולא בני ישראל לא היתה התורה בעולם. גדולה מזאת מעלת בני ישראל אינה מכח משה להפך גדלת משה כי אם מכחם כי בראשונה חלה אהבת האלוה על המון זרע אברהם יצחק ויעקב ובחירתו במשה לא באה כי אם למען יגיע הטוב אליהם על ידו ובאמת אין אנו נקראים עם משה כי אם עם הא-לוה כאמור עם ה' אלה עם א-להי אברהם...

אמנם גם הרמב"ם עצמו שכלל את שיטתו. את פירוש המשנה כתב בהיותו בשנות העשרים (!) שלו. לעומת זאת ספר מורה נבוכים נכתב כשהרמב"ם בשיא סמכותו ושלמות תורתו. גם בספר זה הוא עוסק בשאלת תכלית האדם - לא במבוא אלא בפרק האחרון של המורה.

מורה נבוכים ח"ג פרק נד

הנה בארו לנו הנביאים גם הם אלו העניינים בעצמם ופרשו אותם לנו כמו שפרשום הפילוסופים. ואמרו לנו בפרוש, שאין שלמות הקנין [=עושר], ולא שלמות בריאות הגוף, ולא שלמות המדות - שלמות שראוי להתפאר ולהתהלל בו, ולא לבקש אותו; ושהשלמות שראוי להתהלל ולבקשו הוא - ידיעת האלוה-ית', שהיא החכמה האמיתית. אמר ירמיה באלו השלמיות הארבע, "כה אמר יי, אל יתהלל חכם בחכמתו, ואל יתהלל הגיבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו; כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי". הסתכל - איך לקחם כפי סדרם אצל ההמון, כי השלמות הגדול אצלם - 'עשיר בעשרו', ואחריו - 'גיבור בגבורתו', ואחריו - 'חכם בחכמתו' - רצוני לומר, בעל המדות הטובות, כי האיש ההוא גם כן גדול בעיני ההמון, אשר להם נאמרו הדברים - ומפני זה סדרם על הסדר הזה: וכבר השיגו ה'חכמים ז"ל" מזה ה'פסוק' אלו העניינים בעצמם אשר זכרנום, ובארו לנו מה שבארתי לך בזה הפרק, והוא שה'חכמה' הנאמרת סתם בכל מקום, והיא התכלית, היא השגתו ית', ושאלו הקניינים שיקנם האדם, שישים סגולתו ויחשבם שלמות, אינם שלמות; ושמעשי התורה כולם - רצוני לומר, מיני העבודות - . וכן המדות המועילות לבני אדם כולם בעסקיהם קצתם עם קצתם - כל זה אין לדמותו אל התכלית האחרון ולא ישוה בו, אבל הם הצעות בגלל זה התכלית:....

ואחר שזכרנו זה ה'פסוק' ומה שכלל מן העניינים הנפלאים וזכרנו דברי ה'חכמים ז"ל' עליו, נשלים כל מה שהוא כולל. וזה, שלא הספיק לו בזה ה'פסוק' לבאר שהשגתו ית' לבד היא הנכבדת שבשלמיות - כי אילו היתה זאת כונתו, היה אומר, 'כי אם בזאת יתהלל המתהלל - השכל וידוע אותי' והיה פוסק דבריו, או היה אומר, 'השכל וידוע אותי - כי אני אחד', או היה אומר, 'כי אין לי תמונה', או, 'כי אין כמוני' ומה שדומה לזה; אבל אמר, שאין להתהלל רק בהשגתי ובידיעת דרכי ותארי - רצוני לומר, פעולותיו - כמו שבארנו באמרו, "הודיעני נא את דרכיך וגו'". ובאר לנו בזה ה'פסוק', שהפעולות ההם, שראוי שיודעו ויעשה כהם, הם - 'חסד ומשפט וצדקה':....

ואחר כן השלים הענין ואמר, "כי באלה חפצתי - נאום יי" - רצוני לומר, שכונתי - שיצא מכם 'חסד וצדקה ומשפט בארץ' - כמו שבארנו ב'שלוש עשרה מדות', כי הכונה - להדמות בהם ושגלך על דרכם. אם כן, הכונה אשר זכרה

בזה הפוסק' היא באורו ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת הוא - להגיע אל השגת האלוה כפי היכולת, ולדעת השגחתו בברואיו בהמציאו אותם והנהיגו אותם, איך היא, וללכת, אחרי ההשגה ההיא, בדרכים שיתכוון בהם תמיד לעשות 'חסד, צדקה ומשפט' - להדמות בפעולות האלוה - כמו שבארנו פעמים בזה המאמר:

מהי תכלית האדם? מדוע יותר - 'להיות חכם' מאשר 'להיות טוב'? במה שינה את את ניסוחיו מן האמור במבוא למשנה? האם יש שתי משמעויות ב'להיות טוב'?

הרב קוק הבחין בנקודה זו בין השקפת העולם הפילוסופית לבין ההשקפה היהודית.

קובץ ז

ג. הפילוסופיה האסכולית חושבת את המוסר ואת השכל לשני אורגנים מיוחדים, מובדלים זה מזה, שהם מחוברים זה עם זה רק חיבור מוכני. המדות הרעות מעכבות את ההשגה הבהירה, אבל עיכוב זה הוא רק עיכוב תנאי. לפעמים יוכל המשיכל להתגבר על התוכן הרשעתי שלו, אף על פי שלא יכבשנו, מכל מקום יעלה בשכלו להשיג אמתיות נשגבות, אלא שיעלה לו הדבר בקושי יותר. ומזה התוכן, המפריד את העולמים היסודיים של החיים והמציאות זה מזה, מתהווה אחר כך פרץ גדול בכל תוכני המוסר והשכל, וגם בכל ערכי השקפות העולם יחד. לא כן אומרת התורה, אור ישראל מופיע בגבורה עליונה וישרה, מכרת את האחדות המלאה והמתאימה, השכל והמוסר אינם אורגנים שונים, שרק על ידי אמצעיים צריכים הם להיות מחוברים זה עם זה, נשמה אחת, עצם אחד הוא, ושמתם ועשייתם כי הוא חכמתכם ובינתכם. ואותה האחדות של החכמה והמוסר מורה, שכל החשכה מוסרית היא בעצמה החשכה שכלית, לא תוכל להיות מושלמת בשום התגברות שכלית שבעולם. באותה הפנה שהרשעה מונחת שמה שם האולת שוכנת, ובאותם החיים שפגימה רוחנית שוכנת אין הזיו האלהי מתגלה כל עיקר, שכינתא לא שריא באתר פגים. על כן התשובה מכל חטא הוא תמיד תנאי עקרי בתכונת חכמת ישראל.

מהן שתי האפשרויות של היחס בין השכל למוסר? מהן ההשלכות של כל גישה? מהן הסכנות שעליהן מצביע הרב קוק ביחס לתפיסה הפילוסופית? מהי העמדה היהודית? מה מקורה? מה המשמעות של הפוסק שמובא? לפי דרך זו האם הרמב"ם הוא 'פילוסוף' או 'יהודי'?

אלטרנטיבה חריפה לעמדת הרמב"ם'ם אנו מוצאים בדברי הרמח"ל:

רמח"ל – מסילת ישירים פרק א

יסוד התסידות ושרש העבודה התמימה הוא - שיתבאר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו, ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו:

והנה, מה שהורגנו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו, שזהו התענוג האמתי והעדון הגדול מכל העדונים שיכולים להמצא. ומקום העדון הזה באמת הוא העולם הבא, כי הוא הנברא בהכנה המצטרפת לדבר הזה, אך הדרך כדי להגיע אל מחוז הפצנו זה הוא זה העולם. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (אבות ד, ו), "העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא". והאמצעים המגיעים את האדם לתכלית הזה, הם המצוות אשר צונו עליהן האל יתברך שמו. ומקום עשיית המצוות הוא רק העולם הזה....

והנה שמו הקדוש ברוך הוא לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך, והם הם המצוות התמרייות, אשר אם ישלש אחריהן הנה הוא מתרחק והולך מן הטוב האמתי:

ונמצא שהוא מושם באמת בתוך המלחמה הזוהה. פי כל עניני העולם, בין לטוב בין לרע, הנה הם נסיונות לאדם, העני מצד אחד והעשר מצד אחר, כענין שאמר שלמה (משלי ל' ט'), "פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', ופן אגרש ונגבתי" וגו', השלשה מצד אחד והיסורין מצד אחר. עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור. ואם יקנה לכן חיל וינצח המלחמה מכל הצדדיו, הוא יקנה האדם השלם אשר יזכה לדבק בבוראו ויצא מן הפרוודור הזה ויכנס

בְּטָרְקָלִין לְאֹר כְּאֹר הַחַיִּים, וְכִפִּי הַשְּׁעוֹר אֲשֶׁר כִּבֵּשׂ אֶת יִצְרוֹ וְתַאֲוֹתָיו וְנִתְרַחַק מִן הַמְּרַחֲקִים אוֹתוֹ מֵהַטּוֹב וְנִשְׁתַּדֵּל לְדַבֵּק בוֹ - כֵּן יִשְׁיָגְהוּ וְיִשְׁמַח בוֹ:

במה שונה הרמח"ל מן הרמב"ם? במה הוא דומה? למה לפי דעתכם נחוץ השינוי?

